

Het orgel in de Hervormde kerk te Eelde

Het huidige orgel van de Herv. kerk te Eelde werd gemaakt door de orgelmakers L. van Dam en Zonen te Leeuwarden. Het is een werkstuk van de vierde generatie van dit orgelmakersgeslacht. Het bestek bleef bewaard in het archief van de Kerkvoogdij. Het is geschreven door Pieter van Dam.

Hoofdmanuaal

Prestant	8 vt
Bourdon	16 vt
Violoncel	8 vt
Holpijp	8 vt
Octaaf	4 vt
Roerfluit	4 vt
Octaaf	2 vt
Cornet	3 st disc.
Mixtuur	2-3 st
Trompet	8 vt bas/disc.

Frontpijpen van Engels tin.
Binnenpijpen 1/3 tin en 2/3 lood.
Windvoorziening d.m.v. een reservoirbalg met twee schepbalgen, te bedienen door een balanstrap-inrichting.
Aannemingsom: f3850,00.



Eelde, Hervormde kerk: front

De datering is 14 augustus 1905. Het bevat voorts een verklaring van de Kerkvoogden, dat de bouw van het orgel op 3 augustus 1906 is opgedragen.

Blijkens het jaartal in het front is het orgel in 1907 opgeleverd. De dispositie van het bestek luidt:

Tweede Manuaal

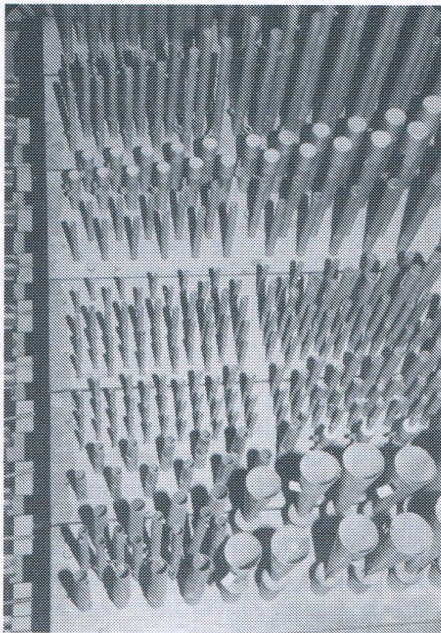
Salicionaal	8 vt
Viola di Gamba	8 vt
Fluit dolce	8 vt
Aeoline	8 vt disc.
Speelfluit	4 vt
Fugara	2 vt

Klavierkopperling
Tremulant (Célestezweving) Bovenwerk
Ventiel of Windloozer

In 1968 werd een restauratie uitgevoerd door de fa. L. Verschueren te Heythuysen. Hieraan ging een lange periode van voorbereiding vooraf. Reeds in 1961 bracht de Orgelcommissie van de Ned. Herv. Kerk een rapport uit over het orgel. Omdat dit voor het orgel nogal ongunstige opmerkingen bevatte, is er niet op ingegaan.

Daarvóór, in 1955, had de orgelmaker Mense Ruiters al gewezen op het feit, dat de Bovenwerkklade ernstig lek was, en het pijpwerk niet meer gestemd kon worden. Hij spreekt in zijn brief van een 'verkeerde constructie' van deze windlade, en vindt dit verbazingwekkend, getuige het kwaliteitswerk, dat hij doorgaans van Van Dam kent.

Vanwege contacten in de privésfeer werd W. A. Houtman te Schiedam als adviseur aangewezen. Tijdens het werk overleed hij. De adviseurs P. Baris en J. de Vos voerden de verdere begeleiding uit. De keuze van de orgelmaker werd na meerdere inschrijvingen gekozen op grond van prijsverschillen.



Eelde, Hervormde kerk: interieur Hoofdmanuaal vóór de jongste restauratie

De restauratie omvatte de volgende werkzaamheden:

- a. Verwijdering van de oorspronkelijke balgen, en plaatsing van een nieuwe, kleinere reguleurbalg.
- b. Aanpassing van de klaviatuur aan moderne maatvoering. Het pedaalklavier werd naar binnen geschoven, het knieschot werd schuin gezet, de teenplank van het pedaalklavier werd verwijderd.
Een geheel nieuwe koppelconstructie werd aangebracht voor klavierkoppel en pedaalkoppel.
- c. Een vrij Pedaal werd toegevoegd. Hiervoor had Van Dam ruimte gereserveerd. Het pedaal werd op een sleeplade opgesteld, dwars in de orgelkas aan de zijkant.
- d. De dispositie werd gewijzigd. Op het Hoofdmanuaal werd een Scherp aangebracht op de plaats van de Bourdon 16 vt. Op het Bovenmanuaal verdwenen de Viola di Gamba, de Aeoline discant, en de Fugara 2 vt (zal een Gemshoorn 2 vt geweest zijn.) Bij de sleep van de

Aeoline werd de baskant bijgeboord. Drie nieuwe registers werden geplaatst: Doublette 2, Kwint $1\frac{1}{3}$ en Dulciaan. Uitbreidingen derhalve in Verschuerens 'huis-stijl', in het geheel niet verbonden met de factuur van het orgel.

Ook de dispositie van het nieuwe vrije pedaal is volgens deze werkwijze tot stand gebracht. 24 houten pijpen en 3 metalen pijpen van de manuaal-Bourdon vonden hier een plaats als Subbas 16 voet. Een houten Openbas 8 voet werd uit de voorraad van de orgelmakers genomen. Nieuw werden een Prestant 4 voet en een Fagot 16 voet.

- e. Alle registeropschriften werden vernieuwd met kunststof plaatjes waarop de namen met slagletters werden aangegeven. Zelfs werd het noodzakelijk geacht de Fluit Dolce 8 van naam te laten veranderen. In het huisorgaan 'Orgelnieuws' nam Verschueren niet eens de moeite, de oorspronkelijke dispositie van het tweede klavier goed weer te geven. Het publiceerde:

Salicet 8', Flute 8', Aeoline 8' disc., Gamba 8' vanaf c° , Flute 4', Fugara 2' Tremolo.

De Hoofdwerkmixtuur werd in dat bericht als 4 sterk opgegeven.

Restauratie Mense Ruiter Orgelbouw 1983

Al spoedig bleek, dat de situatie met betrekking tot het Bovenklavier eerder slechter dan beter geworden was. Een constante en betrouwbare stemming bleek onmogelijk te zijn.

Ook nam de onvrede met de artistieke resultaten toe. De klank van het orgel hinkte na 1968 te veel op twee gedachten, van enig evenwicht was geen sprake meer. Omdat de kerkvoogdij niet over de financiële middelen beschikte, die een algeheel herstel mogelijk zouden maken, werd besloten tot partieel herstel over te gaan. Deze werkzaamheden werden opgedragen aan de orgelmakers Mense Ruiter te Zuidwolde bij Groningen.

De deelrestauratie richtte zich in hoofdzaak op de verbetering van het Bovenklavier. Omdat de oude lade al zo lang klachten veroorzaakt had, en de maten inderdaad zeer klein waren, werd besloten een nieuwe lade in Van Dam-factuur te maken. Ook het bijbehorend walsbord werd nieuw gemaakt.

Wat dispositie betreft werd aansluiting gezocht bij de stijl, die het huis Van Dam in het laatste kwart van de 19e eeuw toepaste. Voor dit dispositie-herstel was de Viola di Gambe 8 vt van het Van Dam-orgel in de Oosterkerk te Leiden (1901, helaas afgebroken) beschikbaar. Twee Verschueren-registers werden na herintonatie gehandhaafd, één register werd nieuw toegevoegd.

Op het Hoofdmanuaal werd de Scherp van 1968 vervangen door een Bourdon 16 vt vanaf c° . De discant bestaat uit Van Dam pijp-

werk uit het hierboven genoemde Leidse orgel, het klein octaaf bevat houten pijpen uit de 19e eeuw, uit de voorraad van de restaurateurs. Op het Pedaal werd de Prestant 4 vt vervangen door de Octaaf 4 vt van het Pedaal van het Leidse orgel.

De moderne windvoorziening van 1968 werd gewijzigd. Voor het Bovenklavier kwam de schokdemper te vervallen, die van het Hoofdmanuaal werden vastgezet.

De klaviatuur onderging ook herstel. De kunststof registerplaatjes werden vervangen door porseleinen plaatjes in Van Dam stijl, de nomenclatuur werd uiteraard ook in het Van Dam beeld teruggebracht. De kunststof naamplaat van Verschuieren, in 1968 brutaalweg op de lessenaar geschroefd, werd verwijderd, en aangebracht waar hij thuishoort: in de kas, in de nabijheid van de pedaallade. De koppelconstructie van de manuaalkoppel uit 1968 werd geheel herzien en verbeterd.

Door dit herstel is het evenwicht in de klank en stijl van het orgel hersteld. In veel elementen hanteert Van Dam in deze periode nog een klassieke klankopbouw: prestanten met een pikante, goed versmelten- de klank, fluiten met een ronde toon, maar toch ook elegant en beweeglijk. Bij dat alles valt vooral op, dat de toonvorming, de aanspraak, soepel en muzikaal is, en een genuanceerd gebruik toestaat. Met het oog hierop blijft echter het herstel van de windvoorziening in de oorspronkelijke aanleg nog een wens. Ook zal restauratie van de Hoofdwerkklade in de toekomst nog moeten plaatsvinden.

Beschrijving

Orgelkas en front zijn in hun originele staat aanwezig. De stijl is neo-gotisch.

Vanaf 1866 is neo-gotiek in het werk van Van Dam aanwijsbaar.

Als hij er mee begint, kiest hij voor Engels geïnspireerde neo-gotiek, die in feite op dat moment hier al verouderd is. De stijlkenmerken hiervan blijven echter onverminderd in het werk aanwezig, tot ca. 1920 toe.

De kas is in het recente verleden in het kader van de kerkrestauratie mahonierood geschilderd, wat zeer fraai uitgevoerd is. Opvallend is de onbekrompen detaillering van de kas, ook de zijwanden zijn geheel met blindnissen gedecoreerd.

De frontpijpen zijn van tin. Alle labia zijn verguld. De pijpen van de Salicionaal (rechts in het front) bezitten een smallere labiëring dan de Prestant-pijpen.

De klaviatuur bevindt zich aan de rechter zijkant.

De klavieren zijn origineel, en bezitten ivoorbeleg op de ondertoetsen.

Hoofdmanuaal (I), C-g³

Prestant	8 vt	C-h° in het front, rest op de lade
Bourdon	16 vt	vanaf c°, c°-h° hout, 19e eeuwse pijpen, c ¹ -g ³ Van Dam, 1901
Violoncel	8 vt	register met geperste labia, alles met frains, vanaf c°
Holpijp	8 vt	C-G eiken, rest metaal, gedekt
Octaaf	4 vt	
Octaaf	2 vt	
Mixtuur	2-3 st	samenstelling:

C	c°	c ¹
2	2 ^{2/3}	4
1 ^{1/3}	2	2 ^{2/3}
		2

vóór de jongste restauratie ontbrak het vier-voets koor van c¹-h¹; dit is in 1983 bijgeplaatst in de aanwezige gaten

Cornet	3 st	discant, c ¹ = 2 ^{2/3} - 2 - 1 ^{3/5}
Roerfluit	4 vt	12 kleinsten open
Trompet	8 vt	stevens zink, koppen lood, bekers metaal, c ³ -g ³ twee labiaalpijppjes per toets, één eng cilindrisch, één conisch

Bovenmanuaal (II), C-g³

Salicionaal	8 vt	C-D gecombineerd met Fluit dolce, vanaf Dis deels in het front
Viool de Gambe	8 vt	C-H gecombineerd met Fluit dolce, vanaf c° pijpwerk Van Dam 1901; geperste labia

De bakstukken zijn van ebben, rechthoekig van vorm. Het pedaalklavier is authentiek, al is de ligging gewijzigd.

De windlade van het Hoofdmanuaal is uit 1907. De cancelvolgorde is: g³-c¹ C-h°, alles chromatisch.

De windlade voor het Bovenmanuaal is uit 1983. De cancelvolgorde is chromatisch, alléén het groot octaaf is om-en-om in C en Ciskant geplaatst.

De pedaallade dateert uit 1968.

Bij de mechanieken nemen we hetzelfde beeld waar: walsraam Hoofdmanuaal 1907, walsbord Bovenmanuaal 1983, walsbord Pedaal 1968. De lade van het Bovenmanuaal is als dwarswerk geplaatst, direct boven de klaviatuur, tegen de zijwand van de kas.

De dispositie luidt:

Fluit dolce	8 vt	C-H hout, geschilderd, rest metaal
Speelfluit	4 vt	bas gedekt, discant open, enge mensuur
Quintfluit	3 vt	nieuw, 1983, bas gedekt, discant open
Fugara	2 vt	Octaaf 2 van 1968, intonatie gewijzigd, door o.a. hogere opsmeden
Dulciaan	8 vt	1968, intonatie gewijzigd in 1983, waardoor ronde, met de labiaalstemmen vermengende klank verkregen is

Pedaal, C-d¹

Subbas	16 vt	27 pijpen van de vm. Bourdon 16 van het Hoofdmanuaal, 24 eiken, 3 metaal
Octaaf	8 vt	hout, open, 19e eeuws van onbekende herkomst
Octaaf	4 vt	Van Dam 1901
Basson	16 vt	1968

Manuaalkoppel

Pedaalkoppel

Tremulant

Het orgel werd ingespeeld door de cantor-organist van de kerk, Ab Wegenaar, en de adviseur bij de restauratie, Jan Jongepier.